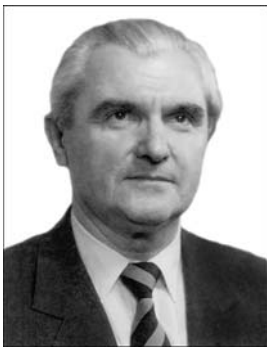

РІДНА МОВА У СИТУАЦІЇ ДВОМОВНОСТІ (УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ)

Ярослав РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник НДІУ
(Філія «Гуцульщина»)

Анотація. Розглядається суть явища і концепту рідної мови у зіставленні з концептами чужої (іноземної) мови, першої мови, мови повсякденного вжитку, другої рідної мови, особливості функціонування рідної мови в умовах білінгвізму, її роль в етнічній і соціальній регенерації та консолідації.

Ключові слова: рідна мова, двомовність, перша мова, головна мова, друга рідна мова, мовна консолідація суспільства.

Рідна мова асоціюється з такими явищами, як рідна мати, рідна земля, рідна країна, рідний народ тощо. Сталі словосполучення – найменування цих явищ – мають прозору внутрішню форму, тому їхня семантика сприймається як однозначна й самозрозуміла і не потребує тлумачень, уточнень чи коментувань. Це засвідчує слововживання у текстах українських поетів, учених, мислителів, зокрема М.Шашкевича, Т.Шевченка, О.Потебні, І.Франка, М.Грушевського, І.Огієнка та ін. Правда, не завжди така однозначність спостерігається щодо сфер уживання української мови та її статусу як атрибуту нації. Одні автори (М.Максимович, М.Костомаров, М.Драгоманов та ін.) доводили, що рідною мовою належить писати твори лише для домашнього вжитку або ж для низів українського суспільства, інші (В.Антонович, Д.Донцов, а в наш час – В.Мороз) – що рідну мову не слід трактувати як найважливішу ознаку нації.

Події ХХ ст. із «злиттям мов», «двома рідними мовами», цілеспрямованою маргіналізацією української мови, а останніми десятиліттями – глобалізаційною девальвацією традиційних національних вартостей хоч і не змогли змінити онтологічної суті рідної мови, якоюсь мірою захитали самоочевидність цього поняття. Але для українців рідна мова і надалі залишається чи не найважливішою проблемою національного буття. Кожен третій українець проживає за межами України – на українських етнічних територіях або ж у діаспорі. У самій Україні державність мови титульного народу є більше декларативною, ніж реальною, до того ж не припиняються вимоги поділитися її державним статусом з мовою, яка століттями була знаряддям винародовлення й асиміляції українців. Наслідки тривалого антиукраїнського лінгвоциду не подолані – навпаки, за білоруським зразком, продовжуються намагання остаточно витіснити корінну мову України не лише з найважливіших сфер спілкування, а й із душі її носіїв. Не тільки за кордоном, але й у своїй країні українець вимушений, крім рідної, користуватися другою мовою. Це не може не відбиватися на його розумінні значення і суті рідної мови та на ставленні до неї. У суспільній свідомості ще доволі поширені релікти радянських ідеологем, антиукраїнські стереотипи. «Для ідеологічно та психічно зашорених українців національне не тільки було, а часом і досі залишається неприйнятним, а то й ганебним» [16, 4]. Попри виняткову національну та соціальну значущість, а отже, й наукову актуальність, проблема «рідна мова у ситуації білінгвізму» як складова українознавчого концентра «Україна –

мова» ще не отримала об'єктивного і всебічного висвітлення.

Мова народу, до якого належить людина

Вираз *рідна мова* у плані змісту є ейдетичним (побутовим, мовним) поняттям, суть якого розкривається, насамперед, у протиставленні виразу *чужа (іноземна) мова*. У нормальних етносоціальних умовах словосполучення *рідна мова* вживається як значеннєво самоочевидна, тобто не потребує домовляваності між учасниками комунікативного акту щодо обсягу і структури маніфестованого ним поняття.

У неодномовних спільнотах, де неминучими є міжетнічні тертя або й конфлікти на мовному ґрунті, в семантиці виразу *рідна мова* набуває значно більшої значущості конотативна складова. Адже рідна мова – оберег спільноти, знаряддя і водночас символ етнічного самозбереження, національної самобутності, вмістилище колективної історичної пам'яті, засіб самоідентифікації (нерідко демонстративної, акцентованої) членів спільноти. Ставлення до рідної мови стає елементом фольклору, зокрема паремії та формул етнопедагогіки, вона викликає поетичні роздуми, оспівується в піснях тощо. Водночас посилюється увага до денотативного та сигніфікативного значення цього виразу: проблеми рідної мови породжують суперечки, публічні дискусії, наукові дослідження, а заодно – псевдонаукові кривотлумачення та політичні спекуляції.

На нинішньому Заході, в країнах, де існують відкриті чи притаєні національно-мовні проблеми, часом навіть відомі лінгвісти ставляться до поняття рідної мови негативно, релятивізують його або ж ототожнюють її з «першою мовою»: «Поняття «рідна мова», яке б зберігало з дитинства до самої смерті привілейоване становище, слід рішуче відкинути» (А.Мартіне); термін «рідна мова» дуже мало важить у багатонаціональному суспільстві, де з дитинства знають дві, три або більше мов (Ле Паж); група, що розмовляє рідною мовою, це люди, які в умовах білінгвізму вивчили одну з мов першою (В.Вайнрайх). «Проте, – цілком справедливо зауважувала Н.Катагощина, – поняття «рідна мова» пов'язане з приналежністю мовця до якоїсь етнічної групи, і в цьому плані не відносне, а цілком певне» [13, 69].

Були спроби релятивізувати поняття рідної мови і в радянській науці. «Важко встановити науково обґрунтовані критерії визначення поняття «рідна мова». Одні вважають рідною мовою матері, інші ж – мову батьків. Бувають випадки, коли рідною мовою слугує рідна мова батька або

мова, яка не є рідною для матері або батька. Представники однієї національності називають своєю рідною мову іншої національності. Так, під час перепису населення в 1970 р. понад 13 мільйонів представників неросійської національності назвали своєю рідною мовою російську мову. На цій підставі окремі наукові працівники пропонували називати рідною ту мову, якою людина вільно володіє. Але поняття «вільне» володіння мовою теж відносне» [8, 20]. Назагал же, радянська наука поняття «рідна мова» не відкидала, бо тоді довелось б позбавити такого статусу і російську мову – актуально рідну для росіян і потенційно рідну для всієї «нової історичної спільності людей» – радянського народу. Натомість це поняття наповнили «новим змістом», запровадивши конструкт *другої рідної мови*. Наповнення мало вигляд подвоєння: до рідної національної мови додавалася рідна міжнаціональна – російська. Цей концепт, а з ним й уся теорія «гармонійної двомовності», мав етнополітичне призначення – забезпечити безконфліктний, проте неминучий перехід від національно-російської двомовності до російської одномовності.

Вираз *рідна мова* – етимологічно прозорий: це мова *рідні, родини, роду*, отже, і *народу*, до якого людина належить за походженням (кровно) і/або за переконанням (духовно). Це мова «як спільне надбання народу» (Й.Л., Вайсгербер), «спільна мова нації» (П.Біланюк), тобто мова, якою до людини промовляє її народ, якою вона спілкується з ним, ідентифікує себе з іншими членами спільноти носіїв цієї мови.

У науці 2-ої половини ХІХ – 1-ої половини ХХ ст. доволі поширеним був погляд, що реально існує тільки мова індивіда, а мова спільноти – це фікція. Отже, фікцією є і рідна мова, бо її «ніхто не бачив і не чув». Проте, як писав «апостол рідної мови» Йоган Лео Вайсгербер, між реальною (предметною) і абстрактною (мислимою) існує **дійова** (wirklich) форма буття: «...чуттєво сприймане мовленнєве висловлення є тільки минущою формою застосування набагато реальнішого/дійовішого мовного володіння людини, а це знову ж таки є тільки вираження вищої дійсності/дієвості, а саме: мови народу. ...мова як культурний набуток існує не як предметна реальність десь поза мовною спільнотою, а як дієвість у цій спільноті і тим самим над конкретною людиною» [7, 79 – 80, 82].

Означення *рідний(-а, -е)* в українській мові має широкий діапазон вживання. Згаданий канадський вчений, о. проф. П.Біланюк, який писав наукові праці чотирма мовами, зауважував: «Своєрідність українського патріотизму віддзеркалюється також у тому, що його зміст можна висловити чудовим терміном, що в західно-європейських мовах не має рівновартісного відповідника, а саме терміном *рідний*. Цей термін у нас уживається в однаковій мірі щодо патріотичних та подружньо-родинних елементів і своєю силою перевищує у нашій мові всі концепти відданості і прив'язаності» [4, 154]. Означення *рідна* (мова) є ширшим за семантикою, ніж співвідносний з ним *материнська* чи *батьківська* (мова). Навіть більше – у певному сенсі ці три слова можуть трактуватися як гіперонім і його гіпоніми.

Прикметник *рідний* має той самий корінь, що й *природний*. Між середовищем, де сформувався і живе етнос, його цивілізацією і культурою та психікою і мовою існує неминуча відповідність.

Жодна мова, крім рідної, не в змозі передати особливості й нюанси матеріального й духовного буття етносу. А позаяк поняття науки виростають із значень слів (А.Ейнштейн), то концепт «рідна мова» в його українському розумінні не може не містити в собі значень, маніфестованих цим коренем, і не мати ідіоетнічного характеру. До речі, у латинській мові однією з назв розгляданого поняття є *sermo nativus* – «природжена (вроджена, природна, корінна) мова». Народ творить свою мову, лінгвалізує (омовлює) нею світ, зростає, живе і діє в її атмосфері; вона – частина його природного ества. Понад те, мова «не вичерпує свого величезного значення в повсякденні народу як своєрідний внутрішній каркас усієї його системи культури. Вона вибудовує, конструює, моделює парадигматику мислення (способи й патерни мислення), світорозуміння, світосприймання, спрямовуючи основні вектори життєво-духовної інтенціональності народу як дієвого психокультурного суб'єкта, тобто налаштовуючи всю систему ціннісних орієнтацій, психологічних атиг'юдів і предиспозицій етносу (групи)» [15, 255]. Що краще індивід оволодіває мовою, то глибше в росте в буття народу – її носія.

Ядром мовного закону людства, сформульованого Вайсгербером, є **закон мовної спільноти**: мова існує лише в колективі людей, для якого вона **рідна**. «Рідною для кожної людини є мова її мовної спільноти. Ні в кого немає **особисто своєї** мови, ніхто не здатний існувати без рідної мови. Для правильного розуміння ролі мови в людському житті потрібне, отже, точне знання **суті і можливостей рідної мови в житті мовної спільноти**» [7, 80]. Людина не спроможна жити поза суспільством, а отже, і поза мовою. Індивід розгортає свою мовленнєву діяльність у межах мовної спільноти, завдяки їй він може бути налаштованим на свою спільноту навіть за відсутності безпосереднього контакту між ними. Рідну мову людина «впорядковує» собі впродовж цілого життя, одночасно засвоюючи поняття, переносячи «предмети світу в предмети свідомості».

Рідна мова, як зазначалося, існує об'єктивно, що виявляється, насамперед, у дієвості (діючості). Вона – частина соціального середовища, в якому формується і живе людина. Соціалізація особи є водночас її етнізацією. Індивід формується в аурі рідної мови, зростається з нею: вміння спілкуватися рідною мовою стає таким же природним явищем, як уміння дихати чи ходити. Засвоюючи рідну мову, людина тим самим опановує досвід її «мовних предків» – закріплені у мові уявлення про світ, ставлення до нього, засоби мислення тощо, стає співносієм мови. Як у використанні мовних засобів, так і в запровадженні новацій людина поводить себе не як цілковито незалежна, а як особистість, сформована за допомогою мови.

Соціальна культура людини і суспільства щільно пов'язана з мовною культурою. Хоч від окремого індивіда доля мови як об'єктивного суспільного феномену не дуже залежить, однак мова доти є живою, доки існує спільнота, що користується нею як рідною, – у щоденному вжитку, щоб думати, говорити, писати, слухати, читати, співати тощо. Тому рідна мова є основою часово-просторового існування етномовної спільноти: вона єднає нинішні покоління з минулими і прийдешніми, поєднує членів спільноти у просторі.

Рідна мова засвоюється через мовлення – діти переймають її, насамперед, від батьків, і це в

багатьох мовах відбито у відповідних словах та виразах. У латинській мові поняття “рідна мова”, крім згаданого *sermo natus*, іменується, до того ж частіше, *sermo patrius* – “батьківська мова; мова, що походить (уроджена) від батька”, у польській *j'zyk ojczysty* – “мова вітчизняна; отецька (отча)”. У німців (*Muttersprache*), французів (*langue maternelle*), іспанців (*lengua materna*), італійців (*lingua materna*) українському означенню *рідна* у поєднанні зі словом *мова* відповідає означення *материнська*, в англійському світі, крім запозиченого *native language*, вживається *mother tongue* – “материнська мова”. “Є то природно всякому народу і кожному чоловіку, що найрадніший чує бесіду, которую єму ще маленькому леліяльну співала мати пісеньку і солодкії любови проливалала слова”, – писав М.Шашкевич [23, 142].

Зрідка українці вживають до мови це означення *батьківська*. Так, відомий учений М.Сумцов вимагав, «щоб для українських дітей в українських селах наука мусила бути на українській батьківській мові» [32, 76].

У нормальних, не спотворених чужомовним тиском умовах національного буття рідна мова – це материнська / батьківська мова, мова народу, до якого належить сім'я (родина). Бездержавні народи у сім'ях (родинах), у т.ч. й матері, доволі часто вживають мову панівного народу, а не рідну. Це великою мірою стосується й українців. Антиісторичними, неправдивими є твердження типу: «Ніхто не накидав її (російську мову – Я.Р.-В.) мільйонам українців, нашим дідам і прадідам. Хіба може мати накидати своїм дітям чужу мову?» [31]. Автор цих слів, голова Донецького обласного відділення «Русского движения Украины» В.Філатов, не зважає на той елементарний факт, що до залежності від Московської держави «інородці», у т.ч. й українці, не розмовляли ні між собою, ні зі своїми дітьми російською мовою, як і на те, що, входячи в інші державні утворення, частина українців розмовляла зі своїми дітьми не російською, а польською, угорською, німецькою чи ще якоюсь нерідною мовою.

Навіть у наші дні, коли Україна стала самостійною державою, 14,8 % її громадян, що назвали себе під час останнього перепису українцями, рідною мовою вважають російську [33, 17] – приблизно кожний сьомий етнічний українець нашої країни. Це явище незвичне тільки за масштабами і соціальним діапазоном (у минулому мовне ренегатство було властиве переважно панівній верстві й інтелігенції), однак за суттю воно не нове в історії українського народу. Свого часу Т.Шевченко писав про Г.Квітку-Основ'яненка, що той “не прислухався до язика, бо, може, його не чув у колісці од матері”. А М.Шашкевич і в зрілому віці листувався з матір'ю і братами польською мовою [23, 291]. Проте і Квітка-Основ'яненко, і Шашкевич знали, яка у них мова рідна, і не лише творили цією мовою, а й високо цінували та свідомо захищали її. П.Гулак-Артемівський, який, за словами Шевченка, може, чув рідну мову від матері, «так забув, бо в пани постригся», теж достеменно знав, яка мова є його рідною: «Писав би й більше, як вимовлять азбуку по-нашому: та, ей-богу, так тісно, як в шинку, що й повернутись отут нігде» («Супліка до Грицька К[вітк]и»); до того ж: «У нас, бач, уся старшина московська: чи то далеко до пені?» («Дещо про того Гараська») [10, 43, 52].

1874 р. українофобська газета “Киевлянин” критикувала одноденний перепис населення не

лише за те, що до переліку мов вписали малоруську, а й за те, що питали про рідну, а не розмовну мову, що давало малоруській мові більший процент [14; 21, 165]. Подібні закиди лунали і під час перепису населення України 2001 р., коли 85,2% українців заявили, що їхня рідна мова – українська [33, 17], і це не сподобалося прихильникам “русскоязычія” в Україні. А вже про російські політики і публіцисти довго і настирливо заявляли, що 50 або й усі 75 відсотків населення України мають за рідну російську мову.

Радянський соціолінгвіст В.Аврорін доводив: «Рідною належить визнати ту мову, якою певна людина або колектив володіють досконало (в доступних для певного віку й рівня освіти межах), не гірше ніж будь-якою іншою (коли наявне володіння більше ніж однією мовою) і користуються найбільш вільно і активно у будь-яких випадках життя – не лише говорять, розуміють, а й думають, не звертаючись до перекладу на іншу мову. З психологічного погляду рідна мова в ситуації білінгвізму є доміантною» [1, 127]. Йдеться, як бачимо, не лише про комунікативне, а й про експресивне функціонування мови, зокрема у внутрішньому мовленні.

На наше переконання, мову, що її Аврорін кваліфікує як рідну, є підстави називати, як це, наприклад, роблять М.Сигуан і В.Маккі, *головною* [29, 24], або ж *доміантною, провідною* тощо, але не *рідною*, бо в означенні *рідна* відбита саме спорідненість, а не рівень володіння мовою. Історія різних країн знає чимало фактів, коли людина рідною мовою володіє обмежено, скажімо, на рівні діалекту чи міського просторіччя, або й зовсім не володіє, проте вважає її рідною, оскільки відчуває історичну чи актуальну належність до свого народу. Відомо, наприклад, що під час наполеонівської кампанії в Росії місцеві партизани брали в полон чи й знищували російських офіцерів, гадаючи, що це французи, бо ті не вмели добре розмовляти російською. Чимало декабристів на слідстві і в суді давали свідчення французькою або німецькою мовами, позаяк рідною на потрібному для таких ситуацій рівні не володіли. Ф.Енгельс сміявся з «німця» Франца Палацького, який, мовляв, бореться за чеську справу, але навіть чеської мови не знає. Люди, які вимушені силою обставин або ж за інерцією, звичкою тощо користуватися нерідною мовою, часто усвідомлюють, що «поняття “рідна мова” не ідентичне з поняттям “мова повсякденного вжитку” (або “мова найчастіше вживана)” [30, 159].

Однією з найважливіших функцій рідної мови є **ідентифікаційна**: мова – своєрідний потенційний символ соціальної солідарності всіх, хто говорить певною мовою» (Е.Селіп). У ситуації неодномовності вона є засадничо вагомою – як засіб проти «природної» деетнізації й особливо проти цілеспрямованого етноциду. «Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу» [22, 7]. Тому «ставлення конкретної людини до її рідної мови, ставлення народу до **його** мови розкриває нам справжню оцінку мовних явищ. Це ставлення зумовлює всі інші» [7, 46], у т.ч., зауважимо, і до двомовності та до другої мови, яку людині доводиться використовувати.

Друга рідна мова

У поліетнічних спільнотах є звичним перехід мовців з однієї мови на іншу, здебільшого на

престижнішу, «вищу», «культурнішу» тощо. Л. Блумфілд щодо цього явища серед іммігрантів США писав: «Їх єдиний засіб спілкування тепер – англійська мова, яка є для них не рідною, а засвоєною. Іноді, проте, ці люди володіють англійською вельми недосконало і тому перебувають у становищі осіб, які не можуть говорити добре жодною мовою» [6, 70]. Подібні явища мали місце і в СРСР. Щоб зняти неприродну розбіжність між поняттям рідної мови і поняттям мови повсякденного вжитку, тобто російської мови, стимульоване вживання якої представниками неросійських народів СРСР набувало масового характеру, теоретики «дружби мов» запровадили до суспільного обігу поняття другої рідної мови. Російську мову називали другою рідною представники радянської еліти неросійських народів СРСР: М. Ауєзов, І. Бодюл, І. Білодід, Ю. Дешерієв, М. Каммарі, М. Мелікян, Ш. Рашідов, К. Ханазаров та ін. Їм відводилася і роль ідеологів такого трактування російської мови, хоч робили свій внесок і ті, для кого вона була справді рідна. Останні часом навіть намагалися стримувати запал нацменів. Так, В. Аврорін ґрунтовно критикував філософа К. Ханазарова за подвійне тлумачення поняття «друга рідна мова»: лінгвістичне, що виходить із рівності мов у сенсі володіння і вживання, та соціологічне, яке впливає з політичних міркувань, із того значення, яке має друга мова для життя і розвитку народів. «Було б теоретично помилковим, а практично шкідливим, – доводив цей філософ, – сплутування такого реалістичного розуміння сенсу формули «російська мова є другою рідною мовою народів СРСР» з вузько лінгвістичним тлумаченням терміна «друга рідна мова», яке має на увазі («подразумеває») однаково вільне володіння двома мовами». Коментар В. Авроріна: «Завчасно дано як аксіома, що російська мова стала другою рідною для всіх неросійських народів СРСР, але водночас відомо, що цією мовою такою ж мірою, як рідною, в середовищі неросійських народів володіють небагато людей. Це інтелігенція, та й то не вся, а серед робітників і селян такі трапляються значно рідше. Можна би знайти вихід із становища, пішовши випробуванням шляхом максимального розширення поняття «друга рідна мова». Так і чинять переконані противники всяких «строгостей» у науці. Для них достатньо того, що другою є мова міжнаціонального спілкування, яка відіграє важливу роль у житті народів СРСР і користується їхньою глибокою повагою, щоб надати їй без подальших роз'яснень найменування рідної (другої рідної) мови. Так, місце наукового терміна займає метафора, цілком доречна в мові поезії і публіцистики, у будь-якому тексті, написаному в піднесеному стилі, але не сумісна з необхідною точністю прозаїчної мови науки» [1, 143]. Тим більше, Аврорін застерігав від наслідків такого розширеного тлумачення другої рідної мови для неросійських народів: раз володіють другою рідною мовою, «значить, можна поширити цю мову на всі або декотрі сфери їхнього життя, наприклад, такі, як організоване навчання з початкових його етапів, масова інформація, збори. У такому разі будь-який ступінь володіння мовою береться за досконале або достатнє володіння. Лінія міркувань така: якщо люди володіють мовою, значить, можуть нею вільно користуватися, а коли так, то чому не можна перевести всі або деякі види масової роботи на

другу мову» [1, 144]. Але мета існування концепту «друга рідна мова» полягала не лише в поширенні російської мови. «Публіцистична метафора про дві рідні мови (для кожної окремої людини ця метафора може мати реальний зміст) насправді відбиває втрату етнічної самоідентифікації, втрату етнічної належності» [11, 391]. Тому переведення видів масової роботи на російську мову було одним з основних напрямків мовної політики КПРС і радянської влади – робилося це повсюдно. Так, у переважній більшості професійно-технічних училищ Західної України (не кажучи вже про Центральну та Південну і Східну) навчально-виховний процес здійснювався тільки російською мовою. Коли заступник директора Дрогобицького ПТУ № 19 М. Козак сказав, що учням важко навчатися, бо вони здебільшого закінчили сільські школи і російською володіють слабо, його за це позбавили партквитка і звільнили з роботи. Партія краще знала, для чого існує поняття «друга рідна мова», як його застосовувати на практиці і в якому стилі про нього говорити.

Знав це і Аврорін: «Достатньо назвати когось двомовним, а його другу мову – рідною, і важке питання про вибір найефективнішої мови нібито само собою знімається. На практиці ефективність використання другої мови замість першої дуже часто виявляється вкрай низькою» [1, 144]. У такі філологічні тонкощі не вникали не лише господарі життя, а й прості радянські трудящі. *Какая разница, на каком языке разговаривать?* – казали недоурбанізовані вчорашні селяни десь у Запоріжжі чи Луганську, не задумуючись, чому, попри те, що немає *разниці*, вони мають *разговаривать*, а не *розмовляти* та «прагнуть будь-якою ціною звільнити сина чи доньку від вивчення зайвих, як вони вважають, предметів – української мови і літератури» [19, 4]. Виходило, що з двох рідних мов одна-таки «рідніша». Це засвідчували і назви підручників, за якими навчалися школярі в УРСР: з української – «Українська мова», з російської – «Родная речь».

«Якою мовою спілкуватися – питання не лише суб'єктивне, тобто не тільки залежить від волі й бажання мовця, а й об'єктивне. Навіть більше, не стільки суб'єктивне, скільки об'єктивне. Мова спілкування визначається існуючим поза мовцем, незалежно від мовця мовним середовищем, тим, яка мова зрозуміла оточенню. <...>. Отже, об'єктивно існуюче мовне середовище є первинним, визначальним фактором, а бажання й воля висловлювача думки – вторинним, похідним» [3, 211]. Це значною мірою справді так. Але, скажімо, у Дрогобичі, як і в Західній Україні загалом, середовище було україномовне, а для ПТУ, незважаючи на це, «вибирали» російську. Так змінювалося – «історично складалося» – мовне середовище, так формувалася «друга рідна мова», яка з часом мала стати першою і єдиною рідною.

Але що таке «друга рідна мова»? Радянські вчені здебільшого оперували цим поняттям як самозрозумілим. Нечасті спроби пояснити його трималися або соціологічної, або, значно рідше, лінгвістичної лінії. Так, автори щойно наведеного пасажу, не погоджуючись із тим, що деякі мовознавці виступають проти перетворення цього виразу на термін, бо в умовах білінгвізму, мовляв, потрібно знати однаково глибоко обидві мови, писали: «Це вірно тільки з погляду чисто лінгвістичного розуміння двомовності. Однак у соціологічному аспекті ... на перший план виступає роль другої мови у житті всього народу,

а не тільки в житті окремих індивідів. <...>. Справді, існують терміни «рідна мова» й «іноземна мова». Хіба поняття «друга рідна мова» не означає якраз проміжного явища, яке дуже влучно виражає і роль російської мови, і любов до неї численних народів Радянського Союзу?» [3, 210]. До речі, в нинішній політиці і публіцистиці часто можна почути обурення з приводу того, що російську мову хочуть оголосити іноземною в Україні. Автори цих звинувачень, очевидно, за інерцією, вважають, що всі громадяни України, незалежно від етнічного походження, мають трактувати російську мову коли не першою, то бодай другою рідною для себе. Бо чому б це для українських угорців, поляків, німців і т.д., та й, зрештою, українців, російська мова мала бути не іноземною?

Аврорін, представник лінгвістичної лінії у тлумаченні другої рідної мови, намагався пояснити цей концепт об'єктивніше, без такої сумнівної (у науці) категорії, як любов. «Нею (другою рідною – Я.Р.-В.) доцільно з наукового погляду визначати мову Б на етапі АБ і допустимо – на етапі АБ_п, особливо на завершальній його стадії, а мову А – на етапі Ба.» (А – рідна мова, Б – друга мова, АБ – справжня двомовність», АБ_п – перехідна двомовність (до справжньої двомовності АБ), Ба_п – перехідна двомовність (до одномовності Б – Я.Р.-В.)). У будь-якому іншому разі застосування терміна «друга рідна мова» не може вважатися виправданим ні з науковою, ні з практичною метою» [1, 147]. Правда, і в такому трактуванні рідної мови не все відповідало дійсності. Так, Аврорін стверджував, що для рідної мови «ступінь володіння рідною мовою завжди буде найвищий, абсолютний, і тому саме він має бути взятий під час порівняння за еталон. Ступінь володіння другою мовою може бути в порівнянні з нею будь-який – від найвищого, впритул до неї найближчого, до найнижчого, коли засвоєна обмежена кількість слів й основних правил їх поєднання, коли наявна спроможність висловити лиш уривчасті думки найпростішого побутового змісту» [1, 139].

Наведене твердження виглядає переконливим, коли брати володіння мовами загалом. Насправді ж, мовна компетенція як монологічна, так і білінгвічна завжди пов'язана з диглосією, тобто володінням певними субкодами мови, і дуже часто радянські білінгви-націонали вищими субкодами (науковим, офіційно-діловим, виробничо-технічним та ін.) володіли краще, ніж відповідними субкодами рідної мови, або й цілком не володіли останніми. Навіть вояки УПА та члени їхніх родин, повернувшись в Україну після десятиліть ГУЛАГу і заслання, виходячи у спілкуванні за межі побутових тем, не завжди впевнено почувалися в рідній українській мові. Якщо йти за логікою Авроріна, то їхня мовна компетенція вже перебувала на етапі Ба_п, коли рідною стала мова Б (російська), якою вони краще володіли, ніж мовою а (українською), а етап був перехідним – останнім перед одномовністю (російською). Таких висновків можна дійти, якщо не брати до уваги **ставлення** мовців до співвикористовуваних мов. Рідна мова – не та, якою людина володіє краще, засвоїла її раніше тощо, а та, яку мовець **вважає** за рідну, яка пов'язує людину з її народом. Наведемо паралель: сто років тому В. Жаботинський, полемізуючи з тими, хто стверджував, що українці і білоруси буцімто «мріють, щоб скорше відучитися розмовляти по-мужичькому і сприйняти панську мову», зауважував: «Тут, звичайно, додають «філологічну» довідку щодо

того, що українська (а білоруська й поготів) мова навіть не є мовою, а лише діалект, говірка великоруської мови. Ця філологічна довідка є просто базиканням: еспанська та італійська, норвезька та данська, німецька та голландська мови ще ближчі одна одній, ніж російська та українська, а проте це окремі мови з окремими культурами, бо **самостійність мови визначають не філологи, а свідомість народів** (Виділено нами. – Я.Р.-В.)» [12, 48].

Радянські теоретики твердили, що «міжнаціональна мова стає другою рідною тільки за соціалізму. За капіталізму немає і не може бути необхідних умов для переростання мови між-національного спілкування в мову міжнаціонального співробітництва, єднання і дружби, а потім і в другу рідну мову насамперед через нездоланні національні тертя, примус, національну відчуженість. Друга рідна мова у народів СРСР зумовлена всією суттю взаємовідносин і зближення соціалістичних націй у багатонаціональній державі» [17, 61]. Автор наведених слів – В. Костомаров – жодних аргументів, чому неросійські народи СРСР повинні мати дві рідні мови, а російський – тільки одну, крім подібних на закликання слів про соціалізм, дружбу і зближення, не наводив. Не було їх і в українського прихильника другої рідної мови І. Білодіда: «У зв'язку з висвітленими тут процесами в розвитку національних мов народів СРСР і їх контактів з російською мовою – мовою міжнаціонального спілкування – цілком чітко окреслюється і практика **двомовності**. У характері радянських мовних відносин двомовність розуміється як володіння на умовах рівноправності двома мовами: рідною, національною і мовою міжнаціонального спілкування – російською. Зокрема, на Україні так само, як у всьому Радянському Союзі, в широкій практиці відома ця творча двомовність, що склалася природно-історичним шляхом, в силу історичної необхідності, і шляхом взаємного культурного збагачення та близькості народів; українці поряд із своєю рідною національною українською мовою володіють і користуються у всіх сферах життєдіяльності й побуту, в сім'ї також російською мовою, а росіяни, які живуть на Україні, – українською мовою. Користування мовою міжнаціонального спілкування, в даному випадку російською, оволодіння нею може стояти на різному рівні – від початкових знань і умінь – до досконалого, кваліфікованого, вільного володіння нею, так само, як і рідною національною, або материнською, мовою. В цьому випадку мова міжнаціонального спілкування стає, за поширеним образним визначенням, *другою рідною мовою*» [5, 96]. Чому українці мають користуватися російською мовою міжнаціонального спілкування «у всіх сферах життєдіяльності й побуту, сім'ї», а не тільки у сфері міжнаціонального спілкування, як і чому «досконале, кваліфіковане, вільне володіння» цією мовою перетворює її на другу рідну, І. Білодід не пояснив. Не торкався він і питання, які за логікою речей впливали з його тверджень: чи ставала другою рідною російська мова для нерадянських громадян, які «досконало, кваліфіковано, вільно» володіли нею, і чи мали громадяни СРСР, скажімо, три рідні мови, якщо вільно володіли, крім української й російської, ще якоюсь мовою, наприклад, ідишем? До таких питань І. Білодіда, як і менш відомих прихильників концепції другої рідної мови в УРСР, не могла спонукати жодна логіка. Перед главою українських мовознавців стояло інше завдання: довести, що радянська

двомовність – це не засіб лінгвоциду, а вияв розквіту української мови. А що це лінгвоцид, отже – й етноцид, засвідчувала статистика, яка показувала, скільки українців і скільки росіян УРСР вважають рідною українську й російську мови. За даними всесоюзного перепису населення 1926 р., в УРСР проживало 23218,9 тис. українців, з яких визнали рідною українську 21848,6 тис. (94,1%), а російську – 1288,9 тис. (5,6%). Тоді ж в УРСР проживало 2677,2 тис. росіян; з них російську назвали рідною 2627,4 тис. (98,1%), а українську – 37,1 тис. (1,4%). (Результати перепису 1937 р. були визнані “дефектними”, а результати 1939 р. не оприлюднювалися, очевидно, аби світ не довідався про катастрофічні наслідки голодомору 1932 – 1933 рр. та масових репресій 1937 – 1938 рр.). За переписом 1959 р., в УРСР проживало 32158,4 тис. українців. З них рідною визнали українську 93,5%, а російську – 6,45%. У порівнянні з 1926 р., відсоток українців, які визнавали рідною українську мову, скоротився на 0,9%. І це попри те, що 1959 р. у складі УРСР уже були Галичина, Буковина, Закарпаття, Волинська і Рівненська області зі всуціль україномовним населенням. Перепис 1989 р. показав, що українців, які визнавали своєю мову рідною, стало 87,7%, а російську – 12,8%. Зате росіяни в УРСР на 98,3% визнавали рідною російську і тільки 1,6% – українську. Але такі статистичні тенденції були за межами наукових зацікавлень радянських учених.

Уже на початку 70-х років ХХ ст. вираз “друга рідна мова” не лише радянській політиці і публіцисти, а й більшість науковців, особливо “національних”, вживали без пояснень, коментарів чи ремарок. “Це рідна мова російського народу і – поряд з українською і білоруською мовами – друга рідна мова українців і білорусів (разом близько 185 мільйонів людей). Тим більше, це рідна, переважно друга рідна мова значної частини неслов’янського населення СРСР, особливо інтелігенції” [2, 6].

Аби знати, що таке друга рідна мова, треба було з’ясувати, що таке рідна мова загалом, тобто без номерного означення. В.Аврорін, допускаючи (з ремаркою «редкий випадок») існування більше ніж однієї рідної мови, в основу визначення цього поняття поклав ступінь володіння мовою, відкинувши такі складові концепту, як мова батьків, мова, вивчена в дитинстві, мова національності, мова щоденного життєвого і навіть ставлення (самовизначення) мовця. “Рідна мова встановлюється (“устанавлюється”) для кожного окремого індивіда і встановлюється тільки за властивим йому самому, а не комусь іншому (не його батькам, не його одноплемінникам) ступенем володіння. Мова, встановлена як рідна для значної більшості, може вважатися рідною для всього цього народу. Рідною слід визнати ту мову, якою певна людина або колектив людей володіють досконало (в доступних для даного віку і рівня освіти межах), не гірше ніж будь-якою іншою (коли наявне володіння більше ніж однією мовою) і користуються найбільш вільно й активно в будь-яких випадках життя – не тільки говорять, розуміють, але й думають, не вдаючись при цьому до розумової операції перекладу на іншу мову. З психологічного погляду рідна мова за двомовністю є домінуючою” [1, 127]. Такі міркування – типовий вияв імперської науки. Навіть якщо відкинути те, що, за Авроріном, рідна мова “встановлюється” (ким?), наміри такого тлумачення поняття рідної мови цілком зрозумілі. Представники переважної більшості неро-

сійських народів проходили русифікацію у дитячих садках, піонерських таборах, школах, ВНЗ, в армії, на роботі, на службі, через пресу, періодику, мовну атмосферу зросійщених міст, стосунки з владою, партією, громадськими організаціями і т.д. Цілком зрозуміло, що російською мовою вони зчаста володіли краще, ніж рідною. Краще нею і висловлювалися, особливо у вищих сферах спілкування (наука, громадсько-політична діяльність, виробничо-технічна справа тощо). Не завжди володіли мовою своєї національності краще, ніж російською, навіть мовознавці – фахівці з цієї національної мови. За такою логікою для них мова батьків, мова їхнього народу ставала нерідною, поступившись місцем російській. Детермінант *рідна* щодо мови втрачав не лише етимологічний, а й будь-який інший сенс. У такий спосіб досягалася імперська мета, що в царські часи формулювалася як “выравнивание народностей” – перейнята від Франції політика етнічної гомогенізації.

Насправді ж, доволі часто представники підлеглого народу, навіть не володіючи рідною мовою, усвідомлюють, що їхня теперішня мова – це результат історичного насильства, політики асиміляції, збіг обставин тощо. Невже всуціль німецькомовні чехи свого часу боролися проти “рідної” німецької мови (і навіть використовували її як знаряддя цієї боротьби) за “нерідну” чеську, а євреї – проти “рідних” російської, польської, німецької та ін. за “нерідний” їм іврит? Не рятують ситуації і слова Авроріна, що він має на увазі «лінгвістичне поняття “рідна мова”», бо, по-перше, це поняття стосується зовнішньої, а не внутрішньої лінгвістики, по-друге, “рідна мова” і “ступінь володіння мовою” не мають спільної логічної основи, а відповідні явища не конче перебувають в імплікативному зв’язку. Досконаліше, ніж рідною, можна володіти навіть двома і більше чужими мовами. Це нерідко трапляється й у середовищах людей з національно-патріотичними поглядами. Цікаво, чи знали Аврорін й інші фахівці з теорії двох рідних мов, яка була ситуація з двомовністю наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. у Росії, коли, як зауважував І.Аксаков у біографії Ф.Тютчева, «російська літературна мова була ще справою доволі новою, ще тільки набутком шанувальників словесності, та й справді не була ще достатньо пристосована і вироблена для вираження всіх потреб перейнятого в Європі співжиття і знання. Разом із готовою західною цивілізацією запозичалось і готове чуже знаряддя обміну думок. Багато російських державних людей, які прекрасно висловлювали свої думки французькою, писали російською в найнезграбніший, варварський спосіб, ніби з’їжджали з второваної дороги на тверді скиби щойно зораної ниви» [24, 164]. Чи вважали тодішні російські «державні люди» французьку мову рідною і чи стали їхні нащадки в Росії франкомовними?

Навряд чи щорічні святкування 21 лютого Міжнародного дня рідної мови, запровадженого ЮНЕСКО в пам’ять про розстріл у 1952 р. демонстрації на захист мовних прав у Бангладеш (тоді Індія), стосуються мов, якими краще володіють, а не мов, які виростили разом із націями і народностями, визначають етнічну своєрідність останніх, є їхніми прикметами № 1. Адже мова – це основа духовно-культурного буття народу, його етнонаціональний код.

Знаряддя національної регенерації

Рідна мова є засобом згуртування спільноти, без якого важко досягти того, що називають

соціальною солідарністю. Це стосується суспільного організму загалом, його стратумів і навіть найменшої структури – сім'ї. “Приклади з художньої літератури (Мася в романі А.Свидницького “Люборацькі”, Проня Прокопівна в комедії М.Старицького “За двома зайцями”), а також власні спостереження за сім'ями, де батьки розмовляють однією мовою, а діти іншою, засвідчують, що в таких родинах сімейна солідарність втрачається (діти нерідко соромилися батьків, які розмовляли українською мовою, а інколи їх за це навіть зневажали)” [18, 6].

Нинішні автохтони України, як і сучасники М.Грушевського, за ставленням до рідної мови, до української справи загалом можуть бути категоризовані на свідомих українців, по-антиукраїнськи наставлених малоросів і хохлів з амбівалентною національною ідентичністю, яким відомо, що вони – українці, але історична чи й генна пам'ять підказує їм, що бути українцем невігдно або й небезпечно. Звідси амбівалентне ставлення і до української справи, і до рідної мови – *а мені усьо равно*. Тому батьки без обурення сприймають те, що їхніх дітей у дитячих садках, школах, гуртках, спортивних секціях роблять російськомовними, що рідні діти потім пишуть до них листи чи й розмовляють з ними чужою мовою, що чиновники різних рівнів спілкуються з ними мовою іншої держави і т.д.

У мовній спільноті відбувається відтворення (і творення) світу за допомогою слова – «перманентний ідіоетнічний процес, який і становить сенс існування як конкретної рідної мови, так і мовного розмаїття загалом» (И.Л.Вайсгербер). В обставинах двомовності, особливо коли вона непаритетна, цей процес втрачає цілісність, оскільки друга мова є не просто чужою і не тільки творить паралельний «проміжний світ» – вона проникає у рідний проміжний світ, розриває його, деформує, позбавляє творчої сили, «енергейтичності» загалом. Представники напрямку “культура й особа” в американській культурній антропології (А.Кардінер, Р.Лінтон, М.Мід та ін.) спостерегли, що життєздатність та стабільність спільноти залежить від того, наскільки людина залучена до цінностей, етнокультурних зразків, норм, поведінкових еталонів етнокультури та від участі людей у цій культурі чи бодай в окремих її сферах. Усі сфери залучення особи так чи інакше опосередковані мовою, пов'язані з мовленнєвою діяльністю. Отож домінування другої мови значною мірою або й цілковито унеможливує участь у рідній культурі, внаслідок чого виникає «loose-boundedness (Н.Смелсер) – “втрачена пов'язаність”. Позаяк жити поза культурою, поза спілкуванням і поза пов'язаністю (тут оминаємо питання про ступінь і види цієї пов'язаності) людина не може, то все це означає втрату внутрішньоетнічної пов'язаності. Між регіонами України в українському побутовому мовленні існують помітні відмінності, спричинені двомовністю і, відповідно, більшою чи меншою втратою позицій рідної мови. В одних місцях ще відчутні рецидиви польських, в інших – угорських, а найбільшою мірою – російських впливів. Це пояснюється, як сказав би А.Мартіне, не стільки відстанню, як послабленням внутрішньомовних зв'язків [20, 512], розхитаних двомовністю та її наслідками, втратою мовцями відчуття системної гомогенності мови, порушенням почуття мовної неперервності (Л.Щерба). Мовні відмінності, спричинені білінгвізмом і послабленням функцій

рідної мови, не лише віддзеркалюють, а й породжують контридентифікаційні явища у стосунках між представниками різних регіонів країни. Так, десь до 80-х років ХХ ст. галичани називали закарпатців мадярами, а закарпатці галичан – поляками, а ті й ті разом російськомовних українців із-за Збруча – москалями (на Закарпатті – мацкалями). Значно гірша ситуація у південно-східних регіонах. «Як з'ясувалося (після здобуття Україною незалежності – Я.Р.-В.), та частина українська, яка жила на територіях, що незмінно впродовж більше трьох століть перебували у складі Росії, відійшла від своїх національних витоків, традицій і мови предків такою мірою, що стала перетворюватися на інший етнос. Бо як інакше, ніж різними етносами, можна назвати спільноти людей, якщо вони мають різний менталітет, різні побутові й релігійні традиції, різні мови, та ще й є густо зосередженими в різних регіонах?» [9, 3].

Нинішнє існування перелічених та подібних явищ аж ніяк не означає, що рідномовний простір в Україні не може бути регенерований: 98% респондентів на заході і в центрі, 88% на сході і 83% на півдні України вважають, що їхні діти й онуки мають знати українську мову [27, 233], або що мають рацію ті вчені-публіцисти, які пишуть про більшу близькість російськомовних українців до росіян, ніж до україномовних українців, доводять існування нового етносу на півдні і сході України, утвореного з росіян, українців, молдаван та ін. [Докл. див.: 25, 338 і наст.].

Зміцнення міжукраїнських зв'язків шляхом інтенсифікації україномовного спілкування рідною мовою матиме наслідком послаблення позицій суржику, який, будучи цілковито асистемним явищем, не має стійкості; меншою мірою понесуть втрати територіальні діалекти, підтримувані регіональними обставинами життя і традиційними особливостями субетнічної матеріальної та духовної культури.

В українському соціумі доволі поширена думка, що “громадянське суспільство і демократичні традиції – національні, українські; корупція, тіньова економіка і низькопробний маскульт – чужі, російські”, що “російська мова виступає як синонім прокомуністичної орієнтації й постсоветської ностальгії, загроз панславізму, євразійства та об'єднання з Росією” [26, 54]. Звичайно, повного паралелізму мов з цими явищами немає, але домінантні лінії у мовно-етнополітичних та етнокультурних кореляціях простежуються достатньо виразно. Варто було б провести статистичні дослідження: скільки в Україні російськомовних і, відповідно, україномовних клептократів, просто злодіїв, бандитів, бомжів, повій, наркоманів, алкоголіків, збоченців та под. Гадаємо, що такі дані цілковито потвердили б думки про те, що втрата рідної мови веде до аморальності, спідлення (О.Потєбня), дегенерації (І.Франко), «всихання всього людського» (Ісайя Берлін).

Регенерація національного організму, ре-націоналізація неможливі без мовної компоненти. Коли була створена держава Ізраїль і відновлений іврит став державною мовою, кожен репатріант мав пройти поглиблений курс цієї мови, в процесі вивчення якої відбувалося «інтенсивне нейролінгвістичне програмування в національному дусі. Це є прикладом того, що і нам в Україні потрібно повернутися до джерел і багатства української мови як основи відродження національної честі» [28, 60].

Висновки

Мовна структуризація людства – це, насамперед, світ рідних мов, оскільки не існує ні спільної мови людства, ні окремої мови особи. Кожна спільнота несе в собі мову як спільне надбання і «внутрішньо пов'язується спільною мовою» (Й.Л.Вайсгербер). Якщо спільноту частково або цілком позбавити рідної мови, її існування виходить на шлях дезінтеграції, який здебільшого приводить до розпаду спільноти або її цілковитого розчинення в іншій. Саме тому впродовж століть найрізноманітнішими засобами українців позбавляли рідної мови, що не лише не припинилося, а в певних аспектах і посилюється після здобуття Україною незалежності. «Росія залишила в мільйонах українців свою мову, яка, мов іржа, роз'їдає українську націю» (Ю.Гнаткевич).

У сучасних умовах, коли постійно збільшується «густина життя» (Е.Гуссерль), інтенсифікуються комунікативні процеси, прискорюється і поглиблюється глобалізація, рідної мови для спілкування, особливо для комунікативних виходів за межі своєї спільноти, недостатньо. Тому від половини до двох третин людства, крім рідної, користуються і другою мовою. Це аж ніяк не означає, що друга мова, навіть коли нею володіють краще, ніж рідною, стає рідною. Дві рідні мови бувають хіба що в етнічно змішаних сім'ях, та й то, як засвідчує статистика, не далі другого покоління.

Поняття другої рідної мови цілого народу – це радянський ідеологічний конструкт, використований як знаряддя лінгвоциду для керованого асиміляційного переходу від колоніальної двомовності до імперської одномовності. Він разом із «гармонійною двомовністю» прийшов на зміну концептуально безглуздій і практично нездійсненній теорії «злиття мов», але мав ту ж мету – ліквідацію мов підлеглих народів Російської імперії, перетворення їх на росіян, що ще за понад століття до появи радянської влади було сформульоване як «выравнивание народностей».

Українська мова, яку визнає за рідну переважна більшість населення України, має стати повноцінним засобом українського світотворення, знаряддям консолідації української етнічної нації (українців України і світу) та української політичної нації (громадян України), визначальною етнічною основою якої є українська етнічна нація. Не слід домагатися, щоб українська ставала другою рідною мовою інших етнічних груп українського суспільства, але вони зобов'язані володіти нею і ставитися до неї як до мови своєї держави, своєї політичної нації.

Оскільки, якщо вірити дослідникам «розколевних цивілізацій», західні українці – індивідуалісти, а східні – колективісти, ментально близькі до росіян, зокрема прихильністю до соціально-інструментальних цінностей, суспільної власності, держави, ієрархічності, колективної безликістю («душа вулика») тощо, то їм легше повернутися до рідної української мови, ніж західним українцям позбутися її. Все залежатиме від того, якою мовою говоритиме держава. Звідси головне завдання – зберегти безальтернативну державність української мови в Україні. Це ж сприятиме національній інтеграції українського соціуму і допомогти загальмувати втрату рідної мови, а отже, і винародовлення українців за межами України. Нація – це «щоденний плебісцит» (Е.Ренан), і ставлення до рідної мови стоїть у ньому на першому місці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (К вопросу о предмете социолингвистики). – Л.: Наука, 1975.
2. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. – Харьков: Издательство Харьковского университета, 1972.
3. Базиев А.Т., Исаев М.И. Язык и нация. – М.: Наука, 1973.
4. Біланюк Б. Божа істина, краса і любов. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995.
5. Білодід І.К. Розвиток мов соціалістичних націй СРСР. – К.: Наукова думка, 1967.
6. Блумфилд Л. Язык. Пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1968.
7. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Перев. с нем., вст. ст. и коммент. О.А.Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 2004.
8. Взаимоотношение развития национальных языков и национальных культур. – М.: Наука, 1980.
9. Гнаткевич Ю. Чом калину не підняли та кайдани не порвали // Урок української. – 2007. – № 1.
10. Гулак-Артемівський П. Поетичні твори; Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, 1984.
11. Ермоленко С. Мова й етнос // Ермоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999.
12. Жаботинський В. Фальшування школи // Вибрані статті з національного питання. – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1990.
13. Катагощина Н.А. Проблема двуязычия и многоязычия за рубежом // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972.
14. Киевлянинъ. – 1874. – № 139. – 21 ноября.
15. Кись Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). – Львів: Літопис, 2002.
16. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: Міленіум, 2005.
17. Костомаров В.Г. Программа КПСС о русском языке. – М., 1963.
18. Кочерган М.П. Мова як символ соціальної солідарності // Мовознавство. – 2003. – № 1.
19. Латанський В. Чи проживе син без рідної мови // Жовтень. – 1987. – № 9.
20. Мартине А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. Вып. III. – М.: Издательство иностранной литературы, 1963.
21. Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетей, 2000.
22. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. – Факс. вид. – К.: АТ «Обереги», 1994.
23. Писання Маркіяна Шашкевича. Видав Михайло Возняк. Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. – Т.ХІV. – Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1912.
24. Потебня А.А. Язык и народность // Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993.
25. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997.
26. Рябчук М. Міф про міф, або Чому українці не є українцями? // Сучасність. – 2003. – № 5.
27. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А.Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002.
28. Сенченко Н. «Культурная революция» в Украине, или Управление деградацией // Персонал. – 2004. – № 7.
29. Сигуан И., Макки У.Ф. Образование и двуязычие: Пер. с фр. – М.: Педагогика, 1990.
30. Ткаченко О.Б. Єврейське мовне відродження: унікальне явище чи універсальний досвід? // Єврейська

історія та культура в Україні: Матеріали конференції. Київ, 22 – 23 листопада 1993. – К.: Асоціація юдаїки України, 1994.

31. *Филатов В.* Русский – иностранный язык // Донецкий кряж. – 1999. – № 238. – 23 – 29 декабря.

32. *Франко І.* Стара пісня // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 37: Літературно-критичні праці (1906 – 1908). – К.: Наукова думка, 1982.

33. <http://www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html/>

Ярослав Радевич-Винницький

Родной язык в ситуации двуязычия (Украинские реалии)

Аннотация. *Рассматривается сущность явления и концепта родного языка в сопоставлении с концептами чужого (иностранного) языка, первого языка, языка повседневного употребления, второго родного языка, особенности функционирования родного языка в условиях двуязычия, его роль в национальной и социальной регенерации и консолидации.*

Ключевые слова: *родной язык, двуязычие, первый язык, главный язык, второй родной язык, языковая консолидация общества.*

Yaroslav Radevych-Vynnytskyj

The mother tongue in the situation of bilingualism

Annotation. *The essence of the phenomenon and concept of the mother tongue in comparison with the concepts of foreign language, first language, language of everyday use, second the mother tongue is considered; the peculiarities of functioning of the mother tongue in the conditions of bilingualism as well as its role in national and social regeneration and consolidation are examined.*

Key words: *mother tongue, bilingualism, first language, main language, second mother tongue, linguistic consolidation of society.*